

Hundelgem, de Hundelgemse Steenweg en de Hundelgembrug

Prof. dr. M. Debackere

Schild Zwalm

Kaart Hundelgem

(1) Dankwoord: Bij het afsluiten van deze historische terugblik willen we heel wat mensen die bijdroegen tot de realisatie en het welslagen van dit werk oprecht danken. Dit zijn, naast het personeel van het Rijksarchief van Ronse, waaronder de conservator Mevr. B. Augustijn en de Heer Patrick Haeltest, de verantwoordelijke van de uitleendienst, de vele personen die uit interesse voor het thema, mij zoveel als mogelijk geholpen hebben om de inlichtingen en de documentatie te verschaffen, die de vraag naar de herkomst van de benaming Hundelgemse Steenweg zouden kunnen helpen oplossen hebben. Spijtig genoeg waren die niet steeds accuraat en overtuigend. In elk geval gaat mijn dank naar de Heer en Mevrouw Devroe-Van Den Noortgate, 't Latemsdal in Paulatem-Zwalm, voor de hulpvolle documentatie die ze mij bezorgd hebben. Ook de Heer N. Dierickx van de Dienst Toerisme der gemeente Zwalm wil ik in deze dank betrekken. Ten slotte gaat mijn dank naar de Heer Burgemeester B. Eeckhout en zijn Schepencollege die, na langdurig en fundamenteel overleg, mijn voorstel van het thema en het onderwerp van het monument, alsook de uitgave van deze brochure hebben gesteund.

Silhouet van het monument.

Inleiding (')

Hundelgem was vroeger een kleine onafhankelijke gemeente op de provinciale baan van Oudenaarde naar Aalst en werd in 1970-1971 een van de twaalf fusiegemeenten die het huidige Zwalm uitmaken. Net zoals voor bijna alle andere gemeenten, plande men ook hier, in het kader van het toeristische belang en de toeristische uitbouw die men aan Zwalm wil toekennen, de plaatsing van een bronzen gedenkteken. Net zoals bij de andere gemeenten moest dus voor Hundelgem een thema of onderwerp vooropgesteld worden, dat verbonden is met een bepaald historisch gebeuren of een feit of een dominante beroepsactiviteit, die kenmerkend is voor deze gemeente. In dat kader werd onze aandacht getrokken op de in Oost-Vlaanderen welbekende Hundelgemse Steenweg. Al lange tijd vroegen we ons af wat de juiste

historische betekenis is van deze naam. Waarom werd uitgerekend aan deze belangrijke weg, die vertrekt uit de rand van de grootstad Gent en eindigt op het grondgebied van een kleine buitengemeente zoals Hundelgem, dat grenst aan het naburige Velzeke, de naam Hundelgemse Steenweg gegeven? En waarom werd de naam Hundelgem zelfs aan een brug gegeven aan het begin van deze weg in Gent? Was de geschiedenis van deze steenweg verbonden aan de geschiedenis van Velzeke, dat historisch zeer belangrijk was in de Gallo-Romeinse tijd en er zelfs een soort knooppunt vormde op een drietal Romeinse heerwegen? We hebben geprobeerd een antwoord te vinden door allerhande historische bronnen en eigentijdse deskundige publicaties te raadplegen en bij bevoegde personen op het gebied van de streekgeschiedenis na te vragen, in de hoop dat dit antwoord een gewettigde en degelijke basis zou vormen voor het thema van het te plaatsen gedenkteken. We menen, achteraf beschouwd, dat de huidige Hundelgemse Steenweg met zijn geschiedenis en betekenis, als thema aanvaardbaar en historisch verdedigbaar is, en dat geldt niet zozeer voor de steenweg op zichzelf, maar vooral voor de activiteiten die inherent waren aan die steenweg.

Hundelgem

De naam Hundelgem is van Germaanse oorsprong. *Hundelinga Haem* betekent 'woning van de lieden van Hundelo'.⁽²⁾ De bewoning door de Franken wordt bevestigd door de vondst van Merovingische munten in de gemeente.⁽³⁾ De oudste vermelding van de naam dateert van 1295 met de schrijfwijze *Hundelghem*, later ook in de eerste helft van de 14de eeuw *Undelghem*.⁽⁴⁾ Het dorp is ongeveer 182 ha groot. De dominante teelt was graan. Overschotten konden zelfs op de markt te Gent worden verkocht. De oogst aan vlas was de helft te weinig voor de hoeveelheid die nodig was voor het spinnen en weven, want dit was eveneens een belangrijke bezigheid. Op een bepaald ogenblik waren er in het dorp vijftien weefgetouwen in gebruik. Het tekort aan vlas kocht men aan te Zottegem, te Lokeren en in het Land van Waas. De weefsels werden verkocht op de markten van Gent en Oudenaarde. De bevolking vertoonde ups en downs. Van 1395 met 210 inwoners over 1575 met 258, 83 in 1595, 200 in 1700, 393 in 1800, 565 in 1830 (het hoogste aantal) en 497 in 1961.⁽⁵⁾

De kerk is toegewijd aan Sint Amandus. De huidige neogotische kerk uit 1834 vervangt de vroegere laatromaans-vroeggotische kerk uit de 13de eeuw. Hiervan bleven enkel het koor en een deel van de beuk bewaard. In die tussenperiode onderging de kerk heel wat schade door storm, regen en godsdienstoorlogen en ook heel wat herstellingen en verbouwingen. Ze is met uitzondering van de bakstenen westzijde helemaal uit grote blokken Balegemse zandsteen opgetrokken. We

(2) GYSSELING

(3) DIERICKX

(4) VAN ISTERDAEL

(5) WINKLER PRINS ENCYCLO-
PEDIE VOOR VLAANDEREN

onderscheiden twee soorten Balegemse zandsteen in de kerk, grijzere onderaan, onregelmatiger van vorm en goudgele regelmatig bekapte steen daarboven. (6) De kerkparochie behoorde in de middeleeuwen tot het bisdom Kamerijk, aartsdekenij Brussel, dekenij Aalst, na 1559 tot het aartsbisdom Mechelen, thans tot het bisdom Gent.

De feodale staatsstructuren in de Zuid-Nederlanden van de 11de tot de 14de eeuw

Om bij de beschrijving van de geschiedenis van Hundelgem een beter inzicht te krijgen in de toen bestaande bestuursstructuren, willen we vooraf dieper ingaan op deze structuren in de Zuid-Nederlanden van de 11e tot de 14e eeuw. Het toenmalige Vlaanderen was een graafschap met feodale banden met het Franse Koningshuis en later ook met de Duitse Kroon, die beiden als leenheer fungeerden voor het leen Vlaanderen. Het kende dus een leenstelsel, ook feodaliteit genoemd. Het Graafschap Vlaanderen was onderverdeeld in meerdere gerechtelijke en administratieve omschrijvingen, kasselrijen of ook burggraafschappen (castellania) genoemd. Een kasselrij werd omschreven als een plattelandsdistrict van het Graafschap Vlaanderen en in oorsprong een gebied waarover een kasteelheer rechtsmacht uitoefende. Kasselrijen ontstonden in de 11e eeuw rondom de voornaamste grafelijke burchten die er het centrum van waren. Aan het hoofd stond een burggraaf (castellanus) namens de graaf. Vanaf het einde van de 12e eeuw werden de burggraven stelselmatig vervangen door baljuws (beheerders). Dit waren ambtenaren die door de landsheer of de heer van de heerlijkheid met de rechtspraak in een zekere landstreek belast werden. Ze werden bijgestaan door een meier of burgemeester, een groep wethouders of schepenen en een prater of politieman. (7)

De kasselrijen verdwenen in 1794 bij de inlijving van Vlaanderen bij Frankrijk. Zo was Hundelgem een heerlijkheid die ressorteerde onder de kasselrij Land van Aalst. Dit was één der belangrijkste kasselrijen van het Graafschap Vlaanderen. Het omvatte het gebied dat begrensd werd door de Schelde in het Westen en in het Noorden, het Hertogdom Brabant in het Oosten en het Graafschap Henegouwen in het Zuiden. Kortom het gebied tussen Schelde en Dender. Het werd in de 11e eeuw bij Vlaanderen gevoegd. (8)

Territoriaal bestond het Land van Aalst uit drie gebieden: vijf Baronieën, nl. Boelare, Gavere, Rode, Schorisse en Zottegem. Tot de Baronie van Schorisse behoorden naast Schorisse zelf, ook nog Mater, Elst, Rozebeke, St.-Blasius-Boekel, Welden, Zegelsem, Sint-Maria- en Sint-Kornelis-Horebeke; een groot aantal dorpen die rechtstreeks van de graaf of van andere Heren afhingen, zoals Hundelgem; de twee ste-

(6) DHANENS

(7) WINKLER PRINS VOOR VLAANDEREN

(8) WINKLER PRINS ENCYCLOPEIDIE VOOR VLAANDEREN

den Aalst en Geraardsbergen, vandaar ook officieel geheten *Land van de Twee Steden*.

De jurisdictie in de middeleeuwen was toegewezen aan twee instellingen: het leenhof en de schepenbank. (9) Het Leenhof was de als gerechtshof zetelende vergadering van alle vazallen van een bepaalde leenheer. De vazallen hadden militaire verplichtingen (*auxillium*) maar ook een raadgevende functie (*consilium*) door in het Leenhof als raadgevende rechters te zetelen. In het Graafschap Vlaanderen organiseerde de graaf als opperste leenheer zijn leenhoven per kasselrij. De schepenbank kende twee ontstaansperiodes: vooreerst de middeleeuwse territoriale schepenbank vermeld sedert de 11de eeuw en bevoegd over een kasselrij, daarnaast een reeks andere schepenbanken, scheppingen van vorsten, heren en abdijen die ontstonden vanaf het begin van de 12de eeuw. Schepenen (*scabini*) waren oorspronkelijk een college van, voor het leven gekozen, oordeelvinders, dat zijn ontstaan te danken had aan de hervorming van de Frankische gerechtelijke organisatie (768). Vanaf de 11de eeuw werden ze opgevolgd door de schepenbanken. Van oordeelvinders evolueerden ze tot rechters in de volle zin van het woord. Hun bevoegdheid strekte zich uit over het grondgebied van de kasselrij, de stad of de heerlijkheid. De schepenbank zetelde oorspronkelijk buiten onder één of meer bomen. Later gebeurden de zittingen in het schepenhuis - op de buiten in een herberg. De schepenen waren ook de bestuurders van steden, dorpen en heerlijkheden in Vlaanderen, met bevoegdheid over uitvaardigen van reglementen, financiën en openbare werken. De schepenbanken (vierscharen) waren de gewone rechtbanken tijdens het Ancien Régime, bevoegd voor alle burgerlijke geschillen en voor sommige strafzaken. De schepenbank was doorgaans samengesteld uit de meier (burgemeester) en 7 à 13 schepenen, op het platteland gerekruteerd uit de goeude klassen, grote boeren, grondeigenaars, nijveraars, notabelen en academici samen met de officier (landelijke politiemans of prater) en de griffier. Deze laatste was wellicht de meest ontwikkelde man uit de schepenbank, want hij hield de verslagen bij van de schepenzittingen, de gerechtszittingen, de vonnissen en de rekeningen van de ontvanger. Het was een vertrouwensman en zijn beroep was zeer winstgevend, alhoewel hij geen vaste wedde had, maar per prestatie gehonoreerd werd. De ontvanger was de man die effectief de rentes en pachten inde voor de Heer. Hij kreeg 5% op wat hij invorderde plus een vergoeding.

Historiek van de heerlijkheid Hundelgem

Vermoedelijk behoorde het dorp in de Karolingische tijd tot de bezittingen van de Abdij van Inde te Cornelimünster in Duitsland. Eeuwen later verkocht de abdij haar bezittingen in Vlaanderen. Een aantal hiervan,

(9) LAMBRECHT D. en J. VAN ROMPAEY

waaronder ook Hundelgem, werd verworven door het St.-Hermeskapittel van Ronse. Het kapittel van Ronse was patroon van de kerk. Tot het einde van het Ancien Régime werd de heerlijkheid Hundelgem in leen gehouden van het leenhof *De Grote Toren* te Zottegem⁽¹⁰⁾.

In zijn beschrijving van de heerlijkheid Hundelgem citeert Van Isterdael de namen van een reeks gekende Heren en Vrouwen van Hundelgem, met de jaartallen dat zij het bestuur over Hundelgem uitoefenden. Daaronder vermeldt hij als een der eersten, in 1350, Jan van Massemen, Heer van Eke en Hundelgem. Dierickx beweert dat het dorp in het bezit was van de familie *de Massines*.⁽¹¹⁾ Vraag is of dit de verfranste naam is voor *van Massemen*?

Verder blijkt er overeenstemming te bestaan tussen de beide bronnen. In het begin van de 16de eeuw werd Hundelgem overgedragen aan de familie Rym door het huwelijk van een zekere Barbara Claysonne de Waelbeke, Vrouwe van Hundelgem met Gerard Rym. Deze stierf in 1572, werd opgevolgd door Frans Rym († 1618) en later door zijn zoon Karel Rym († 1635).

De familie Rym werd uiteengejaagd. Zij bewoonde in Saksen het Kasteel Bysterfeldt, een naam die overgedragen werd op hun wapenschild door de afstammelingen. Na hun uitdrijving bouwde de familie Rym een woning nabij de Schelde in de omstreken van Hundelgem die *Rymghenesse*⁽¹²⁾ genoemd werd. De twee dochters Rym, Geertrude die huwde met Jan De Berch, Heer van Planques Schoonbroeck, en haar zuster Joanna Francesca, die Gillis van Waesberghe huwde, hadden samen het bezitrecht over Hundelgem, maar de eerste voor 2/3, de tweede voor 1/3. Uit deze beide huwelijken voerde opnieuw telkens een zoon het bestuur uit. Vooreerst was er Geeraert Floris De Berch (1662) voor 2/3, daarnaast Hyacynth Stanislas Van Waesberghe (° 1684 - † 1738) voor 1/3. In 1685 kocht Leonardus Franciscus Werrebroeck het deel van de eigendom van Geeraert Floris De Berch (2/3) af en in 1721 dit van Hyacynth Stanislas Van Waesberghe (1/3) zodat hij eigenaar werd van de volledige Heerlijkheid Hundelgem. In 1753 verkreeg Emanuel Vincent De Wilde, Heer van Erondegem en Ottergem het bezit. Later (1762) ging Hundelgem naar Baron De Norman. Daarna, tot aan de Franse Revolutie (1789), behoorde Hundelgem tot de Kasselrij van Aalst. Dit betekent dat de macht over de heerlijkheid en de inkomsten gedurende bijna 100 jaar verdeeld zijn geweest tussen twee heren volgens de verhouding 1/3 en 2/3, d.w.z. over een periode van drie jaar was de macht effectief in de handen van de ene gedurende twee jaar en daarna gedurende een jaar in de handen van de andere rechthebbende. Dus waren er feitelijk twee lenen, één voor 1/3 en één voor 2/3.⁽¹³⁾

(10) VAN ISTERDAEL

(11) DIERICKX

(12) nest of verblijf van Rym

(13) VAN ISTERDAEL. In een voetnota uit zijn publicatie vermeldt Van Isterdael nog volgende anekdote: "Op 22.10.1762 schenkt Emanuel Vincent De Wilde o.a. de Heerlijkheid Hundelgem aan zijn neef Charles Emanuel De Norman. Niettemin behoudt hij het vruchtgebruik en na zijn overlijden gaat dit vruchtgebruik eerst nog over op zijn zuster Marie-Joséphé De Wilde, douairière, Emanuel De Norman. Charles Emanuel De Norman bleef Heer van Hundelgem tot het einde van het Ancien Régime. Zijn zoon Joseph Justin De Norman kocht in 1794 de Heerlijkheid nadat een curator de goederen te koop had aangeboden tot verhaal van een belastingaanslag van Charles Emanuel De Norman (de vader). Charles Emanuel won het proces tegen zijn zoon Joseph Justin voor de rechtbank - "Tribunal Civil du Département de l'Escaut - vonnis 14.01.1797."

De Hundelgemse Steenweg - de Hundelgembrug

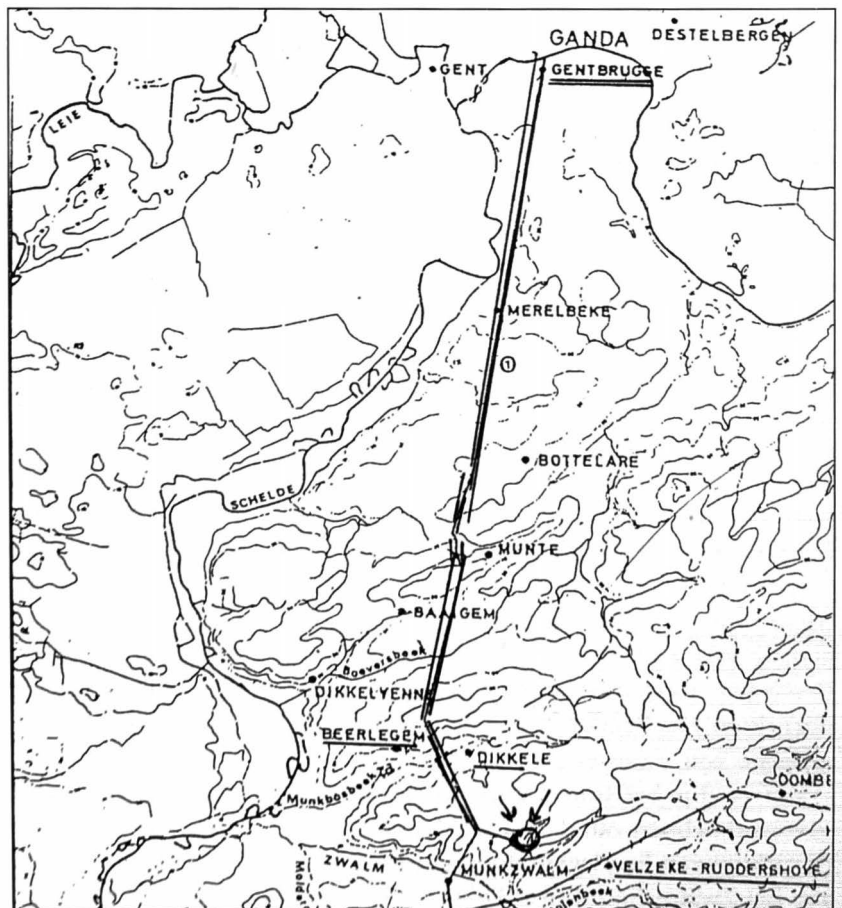
Aangezien Hundelgem en Velzeke aan elkaar grenzen en vanwege de grote bekendheid van Velzeke als knooppunt van enkele belangrijke heerwegen, zowel in noord-zuid- als in oost-westrichting, kunnen we ons de vraag stellen of de Hundelgemse Steenweg geen deel uitmaakte van het netwerk van de heerwegen in West-Europa en dan meer concreet als uitvalsweg van Gent naar dit netwerk toe. Deze Hundelgemse Steenweg start volgens de wegenkaart van de stad Gent op Ledeberg, ter hoogte van de Hundelgembrug, de Keizersvest en de Schelde en loopt verder over het grondgebied van de gemeenten Gentbrugge, Merelbeke, Bottelare, Munte, Baaigem, Dikkelvenne, Dikkele, Beerlegem en Hundelgem tot aan de grensscheiding met Velzeke.

Toevallig vonden we in een krantenknipsel van woensdag 11/donderdag 12 mei 1994 een bericht over het herstel van de Hundelgembrug. Zelfs op de stadskarta van Gent vonden we deze benaming niet terug, maar nader onderzoek leverde op dat deze brug over de Franse Vaart loopt. Deze Franse Vaart kronkelt parallel met de Schelde ter hoogte van de Keizersvest, een kleine waterloop die dateert uit het einde van de zestiende eeuw toen men de stadsversterkingen bouwde tussen de St.-Lievens- en de Keizerpoort. De brug zelf werd aangelegd in de 18de eeuw en ze was gemonteerd met klinknagels en versierd met smeedijzeren leuning en gietijzeren consoles in de vorm van leuwkopen op de randliggers. Ze verbond vroeger de gemeente Ledeberg met de St.-Lievenspoort en de huidige Pynaertkaai met het begin van de Hundelgemse Steenweg. De naam van deze brug bewijst nogmaals de historische betekenis van de gemeente Hundelgem t.o.v. het verkeer vanuit Gent in de richting van Zuid-Oost-Vlaanderen en het belangrijke verkeersknooppunt Velzeke. In de hoop op de vraag, of de Hundelgemse Steenweg inderdaad rechtstreeks of onrechtstreeks deel uitmaakte van het netwerk der heerwegen in Oost-Vlaanderen, een historisch wetenschappelijk antwoord te bekomen, hebben we een reeks onderzoeken uitgevoerd naar bronnen en publicaties die speciaal aandacht besteed hebben aan de geschiedenis en de beschrijving van de heerwegen. Hiervoor konden wij steunen op de wetenschappelijke studies en opzoekingen van de Heer Mark Rogge, conservator van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Velzeke.

Beschrijving van dit wegennet

In een eerste studie worden door Rogge vijf dominante wegen opgesomd: (14) weg 1 liep van Lyon zuidwaarts naar de havenstad Marseille, weg 2 liep zuidoostwaarts vanuit Arles naar Rome en was bekend als de Via Aurelia; weg 3 liep oostwaarts over de kleine St.-Bernardspas naar Aosta; weg 4 verliep westwaarts naar de Atlantische kust tot in

Bordeaux, weg 5, voor ons onderzoek de belangrijkste weg, liep in de noordelijke richting over Chalons-sur-Saône naar Langres en daar splitste hij noordoostwaarts over Metz-Trier tot Mainz en Keulen en noordwestwaarts naar Reims, waar opnieuw een splitsing gebeurde, enerzijds naar Boulogne en anderzijds de belangrijke verkeersas naar Bavay. De plaats Bavay is in het kader van onze bespreking over het wegennet naar Vlaanderen toe een zeer belangrijk wegennooptpunt. Het was tevens de hoofdplaats van de Civitas Nerviorum (Nervië). Vanuit deze plaats straalden stervormig een zevental rechtlijnige wegen uit - kenmerkend voor Romeinse heerwegen. Van deze zeven waren er twee van belang voor onze studie: de weg van de Kanaalkust naar de Rijn die over Velzeke liep naar Tongeren en verder aansluiting gaf op de weg Bavay-Keulen; voornamelijk de weg vanuit Bavay over Blicquy naar Brakel en Velzeke met een afsplitsing in Brakel naar Gent-Destelbergen. Het is juist over deze weg dat de vraag kan gesteld worden of hij of een deel van zijn traject niet de basis is van de huidige Hundelgemse Steenweg. We hopen hierover al dan niet uitsluitsel te bekomen door de studie van enkele verdere publicaties.

Tekening van wegentraject overgenomen uit de studie van Rogge.

De weg Bavay-Blicquy-(Neder)brakel -Gent

Dezelfde auteur concentreert zich in een andere publicatie vooral op Velzeke, ⁽¹⁵⁾ dat hij beschrijft als een belangrijke Gallo-Romeinse nederzetting, die uit drie kernen bestond: een centrale die de belangrijkste was, een zuidwestelijke kern nr. 2 op ongeveer 1 km van de eerste en een derde kern ten noordoosten ervan. In tegenstelling met de algemene bewering dat deze nederzetting zich zou ontwikkeld hebben op het kruispunt van twee heerwegen, deze van Hofstade-Velzeke-Kortrijk en deze van Bavay-Blicquy-Nederbrakel (Velzeke) naar het noorden, beschrijft hij deze zienswijze als verkeerd. Het is vooral aan deze laatste weg dat hij de aandacht wijdt in zijn studie.

De weg Bavay-Blicquy-Nederbrakel-Gent vertoont een rechtlijnig tracé dat nog goed bewaard is tot op de grens Zegelsem-Nederbrakel (aan de Hayershoek). Over het verder verloop van deze weg bestaat er evenwel discussie. Een eerste groep meent dat vanaf deze grens de weg verder verloopt over de westelijke heuvelruggen van de Zwalmvallei, namelijk de gemeenten Elst, Rozebeke, St.-Blasius-Boekel en Munkzwalm, verder over Beerlegem, Dikkelvenne, Munte, Merelbeke, Gent, dus ongeveer het verloop van de huidige Hundelgemse Steenweg. Dit verloop volgt grotendeels de nog bestaande weg van Nederbrakel naar Gent. Een tweede groep trekt de weg van de grens Zegelsem-Nederbrakel door tot de gemeente Velzeke-Ruddershove, maar voor deze weg bestaat er geen enkel bewijs. Het tracé, zoals door de auteurs uit de eerste groep voorgesteld, werd bewezen door archeologisch onderzoek en valt dus grotendeels samen met de huidige weg van Nederbrakel naar Gent. Zo is er toch een indicatie dat de Hundelgemse Steenweg via de grens Hundelgem-Velzeke historisch een verbinding zou gehad hebben met het netwerk van de Romeinse Heerwegen naar Velzeke.

Op oude kadasterkaarten wordt de "Atschen Herreweg" vermeld als de gemeentegrens tussen Rozebeke en St.-Blasius-Boekel. Ten noorden van Munkzwalm wordt het verloop veel rechtlijniger en doorkruist de weg het grondgebied van de gemeenten Dikkele, Beerlegem, Dikkelvenne, Baaigem, Munte, Bottelare, Schelderode, Merelbeke, Gentbrugge. Hij zou geëindigd zijn tussen de St.-Baafskouter te St.-Amandsberg en de plaats Eenbeekeinde te Destelbergen. Anderen leggen de weg niet rechtstreeks over het grondgebied van Dikkele en Beerlegem naar Dikkelvenne (dus een soort van ontwijken van de dorpskom van Beerlegem) maar wel langs Beerlegem Dorp (dit weggedeelte zou evenwel slechts dateren van het begin der 18e eeuw). Wanneer dus het traject zoals uitgestippeld inderdaad de basis zou gevormd hebben van de Hundelgemse Steenweg dan zou deze niet de dorpskom van Beerlegem doorkruist hebben maar afgebogen hebben aan het Zwalmshoofd over Dikkele, Beerlegem naar Dikkelvenne om

verder de huidige weg (de Hundelgemse Steenweg) naar Gent teervoegen.

Geschiedenis van de Chaussée Brunehaut

In zijn laatst geciteerde artikel wordt door Rogge inderdaad een paar maal de naam Chaussée Brunehaut vermeld. Hij nam deze benaming over voor de bestaande Kleistraat op de grens Zegelsem - Nederbrakel die op deze plaats een noordwestelijke knik van 33° maakt ten opzichte van de bestaande *Chaussée Brunehaut* (Zie bovenstaande figuur). Aan de hand van verschillende bronnen hebben we getracht de betekenis te vinden voor wat in de geschiedenis de Chaussée Brunehaut genoemd wordt. ⁽¹⁶⁾ De naam is afgeleid van de Merovingische koningin Brunehilde. ⁽¹⁷⁾ Ze was de dochter van de koning der Westgoten, Atanagildo en ze huwde in 566 Sigibert, Koning van Austrasië. ⁽¹⁸⁾ Zij werd gedood in 613 door Clotarius II.

Reeds in de eerste eeuwen na Christus waren de Romeinen de bouwers van een groot wegennet, dat al de door hen overwonnen bezette gebieden doorkruiste, met als grootste bedoeling een voor die tijd snelle verplaatsing van hun bezettingslegers te hebben. De Via Francigena, ontstaan in 177 na Christus, is een Romeinse Heerweg die Frankrijk met Rome verbond doorheen Bourgondië. De Chaussée Brunehaut was er een deel van. Het werd ook een voorname bedevaartsweg die onder meer Canterbury (in Engeland) met Rome verbond. Deze Via Francigena bestond voor een groot deel uit lange rechtlijnige baanstukken. Doorheen Artesië, Picardië en Bourgogne werden ook deze stukken Chaussée Brunehaut genoemd. Finaal werden zeker in Frankrijk alle middeleeuwse heerwegen als Chaussée Brunehaut beschreven, zelfs wanneer ze maar stukken of gedeelten van Romeinse oorsprong bevatten. Ook de hoger vermelde Romeinse heerwegen in onze gebieden kregen deze naam toebedeeld. Dit bewijst nogmaals dat aan de heerwegen in Vlaanderen, Brabant en Henegouwen een vroege historische oorsprong en een grote betekenis kunnen toegeschreven worden.

Elke heerweg was ingedeeld in verschillende zones. Kenmerkend voor elke zone waren: een eigen administratie onder toezicht van een prefect (*praefectus*); een eigen veldwachterkorps voor bewaking; een eigen toezichtdienst; om de 10 mijlen (= 14,81 km) was er een wisselaarsplaats of *mutatio* d.i. de afstand die een koerier in 1 uur moest afleggen; om de 30 mijlen (= 45 km) was er een statio of mansio met logeerkamers, stalling voor wisselpaarden en rijuigen en een smidse en wagensmid voor herstellingen.

Kenmerkend voor een Romeinse heerweg is dat de weg rechtlijnig verloopt en ongeveer een breedte heeft van 5 à 5,25 m. Afwijkingen van

(16) FORTIN, LESTOQUOY, CASELLI

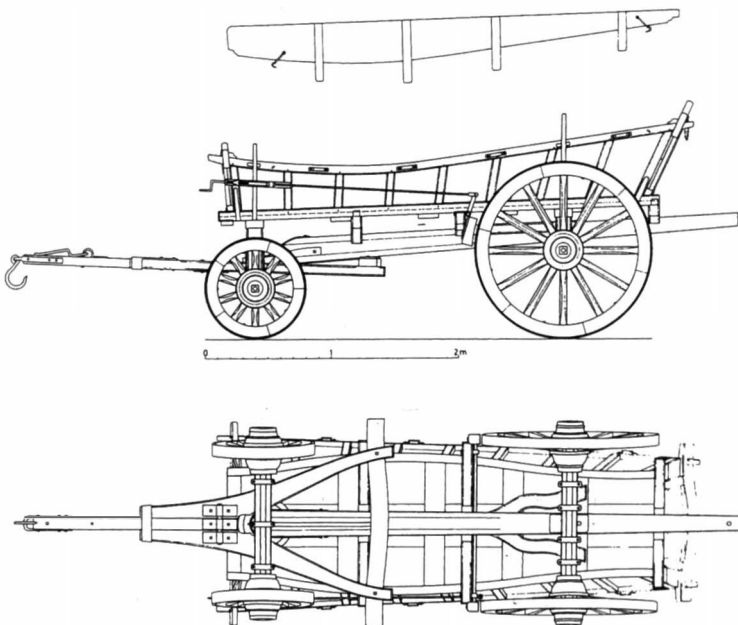
(17) Brunehaut die in Bourgondië het regentschap waarnam voor haar jeugdige zoon THEODORIC (THIERRY)

(18) Austrasië was een Frankisch koninkrijk afkomstig van de verdeling van het koninkrijk van Clovis I (465 - 511), koning der Franken vanaf 481. Hij bekeerde zich tot het christendom door het doopsel te ontvangen van de heilige Remigius, Bisschop van Reims. Austrasië was het land der Austrasiërs of de Franken van het Oosten en stemde overeen met de bekkens van de Maas, de Moezel en de Beneden Rijn. Het grensde in het zuiden aan Neustrië en Bourgondië, twee koninkrijken eveneens afkomstig uit het koninkrijk van Clovis I. Op een zeker ogenblik strekte het zich uit van de Noordzee via het oosten tot aan de Middellandse Zee. Zowel Reims als Metz zijn op hun beurt hoofdstad geweest. (I.A. LORRAINE - Histoire - LE ROYAUME d'AUSTRASIE - 482)

de “recht-door”-banen werden aangetroffen bij belangrijke topografische hindernissen. De Romeinse wegebouwers zochten bij voorkeur de droge zuiderhellingen van bergkammen op en hadden een afkeer van drassige gebieden en onstabiele bodems. Bij de doortocht van een vallei maakte de weg dan ook vaak een bocht in de richting van de hoger gelegen droge valleirand. Dit is onder meer het geval voor een 5 km lange strook van de verkeersas Bavay-Blicquy-Velzeke tussen Brakel en Velzeke wegens het valleienstelsel van de Zwalm op de grens tussen Brakel en Zwalm.

Ontwerp en thema van het bronzen monument

Uit de voorgaande uitgebreide literatuurcompilatie over de structuur en het karakter van het historische wegennet in onze West-Europese gebieden blijkt dus ook de Hundelgemse Steenweg daarin een rol gespeeld te hebben, al was het niet onder die naam. Was het misschien niet ten volle een weg die het karakter had van een heerweg, toch blijkt het historisch niet uitgesloten dat minstens bepaalde gedeelten van de huidige weg een stuk Romeinse heerweg als basis hadden. Vooral de onmiddellijke nabijheid van zijn eindpunt in Hundelgem bij het knooppunt Velzeke hebben van deze weg een onderdeel van het heerwegennet gemaakt. Van wanneer zijn naam dateert en door wie die gegeven werd hebben we vruchteloos trachten te achterhalen. Volgens bepaalde bronnen zou een stuk ervan zelfs de Gentse weg genoemd geweest zijn. In elk geval van waar zijn oorsprong ook mag gekomen zijn, het blijft voor de gemeente Hundelgem een historische eer en een

Zijaanzicht wagen uit Devliegheer, L. Landelijk en Ambachtelijk leven.

uitstraling dat de weg haar naam draagt en het zou wenselijk zijn dat dus deze naam verbonden wordt met het bronzen gedenkteken. Maar, "DE" Hundelgemse Steenweg op zichzelf is zeker geen geschikt en illustratief object om in het bronzen beeld voorgesteld te worden. Wel kan er gebruik gemaakt worden van de uitbeelding van bepaalde activiteiten die met de heerwegen verbonden waren. Oorspronkelijk aangelegd voor leger- en militaire doeleinden, werden ze vlug volledig ingeschakeld in het post- en goederenverkeer per koets of per wagen. Aangezien het hier meestal grotere afstanden betrof, dienden op regelmatige afstanden rustplaatsen voorzien te worden waar de reizigers eten en onderdak konden vinden, waar de vermoeide paarden konden gevoederd en uitgewisseld worden tegen frisse uitgeruste paarden en waar desnoods herstelwerken aan de rijtuigen en ander tuig konden worden uitgevoerd.

Reliëf met een carruca, een veel gebruikte reiswagen. Musée Calvet Avignon

Zo bleken er om de 40 à 50 km (de afstand van een dagreis) dergelijke halten, ook mansio's genoemd, ingeplant te zijn. Een mansio, afgeleid van het Latijn manere (verblijven, de nacht doorbrengen) was bedoeld voor de rust en de voeding van de reizigers. Daarnaast omvatte een mansio één of meerdere mutationes. Dit waren bijgebouwen die onderdak verschaften aan de paarden die verwisseld werden of die een zekere tijd moesten uitrusten. ⁽¹⁹⁾ Eigenlijk waren deze dus een soort voorgangers van de restaurants, pompstations en motels die we nu kennen langs onze autowegen. Een belangrijke activiteit was dus het herstel van de voertuigen. Dat gebeurde in de wagenmakerij of de smidse. In de oude tijd waren de rij- en voertuigen karren of wagens uit hout gemaakt. Een mooie beschrijving over de wagenmakerij vindt men terug in het werk van Devliegheer. ⁽²⁰⁾

(19) SMITH
(20) DEVLIEGHER

L. Devliegheer (p. 251): Kar met meerplankswielen. Romeinse mozaïek (4de eeuw) Piazza Armerina (Sicilië).

L. Devliegheer (p. 253): De wagenmaker boort met een schoeper het naafgat van een wiel. J. en C. Luiken, Het Menselyk Bedrijf, 1694.

Een wagen bestaat uit een onderstel op vier wielen en daarop een wagenbak. De belangrijkste en moeilijkst te maken onderdelen van de wagen zijn de wielen. Aan de eeuwenoude werkwijze om de wielen te maken veranderde niets over de eeuwen heen. Het wiel bestaat uit een centraal deel, de naaf, waar de spaken ingeklopt worden. Boven op deze spaken komen dan de velgen en op het zo afgewerkte wiel werd een ijzerbeslag - hoepel - aangebracht. Hoewel de Romeinen reeds de ijzeren velgband kenden, zou het toch tot de 19de eeuw duren vooraleer in onze gewesten ijzeren hoepels omheen het wiel algemeen in voege kwamen. Voordien werden ijzeren bandsegmenten op de velgen genageld. Wanneer tijdens het traject herstelwerken dienden uitgevoerd te worden, dan betrof het meestal de wielen of het beslag omdat juist die delen zeer sterk onderworpen waren aan sleet op de slechte wegen. Het is deze activiteit van de wagensmid/wagenmaker die in het brons van het standbeeld verwerkt wordt. Met in de achtergrond een bas-reliëf van een wagen, staat vooraan en centraal een wagensmid die bezig is een wiel te herstellen. Op de arduinen sokkel van het monument worden volgende teksten aangebracht of uitgebeeld:

ODE AAN HUNDELGEM en de HUNDELGEMSE STEENWEG
ALLE WEGEN LEIDDEN NAAR ROME,
OOK DE HUNDELGEMSE STEENWEG
DE WAGEN (MAKER) (SMID).

Slot

Op onze zoektocht naar geschikte onderwerpen en thema's voor de voorziene plaatsing van de bronzen monumenten, die gepland is in elk van de twaalf fusiegemeenten van Zwalm, was het de beurt aan Hundelgem. Hundelgem, een onooglijk klein dorp op de drempel van de Vlaamse Ardennen, waarvan het bestaan en de naam vermoedelijk maar bij weinig Vlamingen bekend is, ware het niet dat zijn naam terug te vinden is op alle wegenkaarten van Vlaanderen, als toponiem van een belangrijke verkeersweg, namelijk de Hundelgemse Steenweg. Deze kilometers langgerekte weg, die Gent kent als startpunt en Hundelgem als eindpunt, loopt onder dezelfde benaming over het grondgebied van minstens een zevental gemeenten en blijkt in zijn ontstaan van historische betekenis geweest te zijn. Zijn rol in het wijdvertakte wegennet van Romeinse heerwegen in Vlaanderen valt niet te betwijfelen. Archeologische vondsten en reconstructies laten toe te besluiten dat hij, alhoewel misschien niet totaal, maar toch zeker voor een groot stuk, een Romeinse heerweg als basis kent. Dit feit alleen reeds was voldoende om deze steenweg als thema voor de aanmaak van het bronzen gedenkteken voorop te stellen.

Omdat zoveel mogelijk - zoals ook in de andere deelgemeenten - naar de uitbeelding van een uitgesproken beroepsactiviteit als onderwerp

gezocht werd, viel de keuze hier op een beroepsactiviteit die nauw verbonden was met het dagelijkse leven langs de heerwegen, namelijk dit van de wagensmid. Het was immers bekend dat op het traject van een heerweg verschillende rustplaatsen, mansio's met mutationes, voorzien waren voor de reizigers en hun lastdieren. Ook het gebruikte materiaal vereiste regelmatig herstel en onderhoud wat inherent was aan deze rustplaatsen. Vandaar de ode aan de Hundelgemse Steenweg waarvan kan getuigd worden dat ook deze, zoals vele andere wegen naar Rome leidde en waarin centraal de wagen en de wagensmid hun betekenis hadden.

LITERATUUR

CASELLI, G., *La Via Francigena, autrement dit la Chaussée Brunehaut, Le canton d'Houdain à travers les Siècles*, 1946.

DIERICKX, N., *Zwalm het Twaalfdorpenparadijs*, 2002, Uitg. Dienst Toerisme Zwalm

DEVLIEGHER, L., *Landelijk en Ambachtelijk Leven*, Provinciaal Museum Beernem, 1995, Brugge.

DHANENS, E., *Inventaris van het Kunstpatrimonium - Hundelgem - Kanton St. Maria-Horebeke* - pp. 67-76 - 1972 - Uitg. Provinciaal Bestuur Oost-Vlaanderen - GENT.

FORTIN, A., *Les grandes voies de communication du premier Millénaire - La Chaussée Brunehaut, Le canton d'Houdain à travers les Siècles*, 1946.

GYSSELING, M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland- Deel 1 A-L* - Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1960.

LAMBRECHT, D. en VAN ROMPAEY, J. *De Staatsinstellingen in het Zuiden van de 11e tot de 14e eeuw- Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Deel 3, Middeleeuwen*, 1982, Uitg. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem.

LESTOQUOY, M., *L'étrange Histoire de la Chaussée Brunehaut - Arras au temps jadis*, 1946.

ROGGE, M., (1), *Het wegennet van de Romeinen in Gallië en Germanië*, *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, 2004, 53, pp. 174-177.

ROGGE, M., (2), *Een bijdrage tot de studies van het Gallo-Romeinse wegennet in de streek tussen Schelde en Dender*, *Kunsttijdschrift Helinum*, XI, 1971, pp. 125-153.

SMITH, W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, p. 729, 1875, Uitg. John Murray, London.

VAN ISTERDAEL, H., *De Archieven van het Leenhof (1609-1716) en de Schepenbank van Hundelgem (1506-1800)*, 2001, R.A.R., Inventaris nr. 35.

WINKLER PRINS ENCYCLOPEDIË voor VLAANDEREN - 1974 - Elsevier Sequoia - Band 1.

WINKLER PRINS ENCYCLOPEDIË voor VLAANDEREN - 1974 - Elsevier Sequoia - Band 3.